

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1997

9

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1998, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: golvend dekzand in de Wildervanksterdallen (pp. 23-26)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0945-8

PALEO-AKTUEEL

9

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

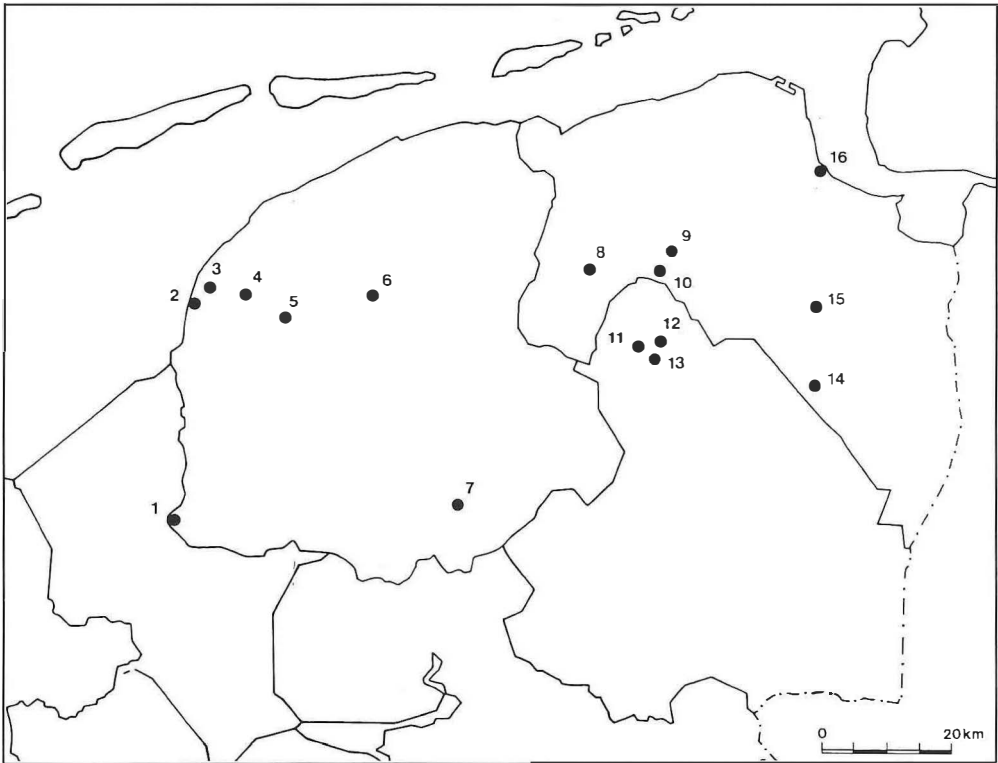
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1998

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Italië, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Stavoren; 2. Harlingen; 3. Wijnaldum; 4. Franeker; 5. Winsum; 6. Zuidertrimdeel; 7. Oldeholtwolde; 8. Oldekerk; 9. Selwerd; 10. Liewerderwolde; 11. Lieveren; 12. Winde; 13. Hooge Veld; 14. Wildevanksterdallen; 15. Zuidbroek; 16. Delfzijl.

INHOUD

L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Een gezin met drie vuursteenbewerkers: de <i>refitting</i> -analyse van Oldeholtwolde (Fr.)	9
O. DE GRAAF, L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Drie jongpaleolithische vindplaatsen in noordelijk Drenthe	14
M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & L. JOHANSEN	
Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.), met vijf <i>retouches</i> rond een haard	18
M.J.L.Th. NIEKUS & H.A. GROENENDIJK	
Mesolithisch onderzoek in de Wildervanksterdallen (Gr.)	23
J.T. ZEILER	
Kleine knagers in het neolithicum. Resten van woelmuizen als informatiebron bij landschapsreconstructies	27
M. KLEIBRINK & M. SANGINETO	
De franjestijl & Co. Over mat-beschilderd aardewerk uit de altaaras op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima	30
M.J. HAAGSMA	
Baubo in de put. Resultaten van de opgravingen in Huis 9 in Halos, 1997	36
H.R. REINDERS & A.H. KLOOSTERMAN	
Hellenistische muntvondsten uit Nieuw Halos	40
P.A.J. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (4), veldverkenningen in het hoogland van de Romeinse kolonie <i>Setia</i> (Centraal-Italië)	46
R. CAPPERS	
Perziken en pepers in de woestijn: voedsel en handel in Romeins Berenike	51
T. LOOIJENGA	
De naam van de Bataafse god Hercules Magusanus	56
A.M. BAKKER	
Een smid in het kamp: Romeinse ijzeren wapens van het Kops Plateau te Nijmegen (Gld.)	60
J.M. BOS, M.J.L.Th. NIEKUS, J. SCHEFFER & T.B. VOLKERS	
Opgraving Winsum-Bruggeburen: Romeinen in Friesland!	65
J. BAZELMANS	
De Friezenaam en het laatromeinse bewoningshiaat in het noordelijk kustgebied	70

M. HUISMAN	
Over oude en nieuwe Friezen, vanuit het perspectief van de metaalvondsten op de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.)	74
W. PRUMMEL	
Dieren als grafgiften op vroegmiddeleeuwse brandstapels in de terpen	77
H. HALICI	
Gebruiksvoorwerpen van been en gewei uit de terp Tjitsma, Wijnaldum (Fr.)	81
H.A. GROENENDIJK & G.J. DE LANGEN	
Gods hof als bewaarplaats. Vooronderzoek naar de middeleeuwse kerk van Oldekerk, gem. Grootegast (Gr.)	84
H.A. GROENENDIJK & J. MOLEMA	
Een middeleeuws steenhuis op het bedrijventerrein 'De Gouden Driehoek' te Zuidbroek (Gr.)	88
M.J.L.Th. NIEKUS, C. TULP, J.M. BOS & J.H. ZWIER	
Een terpje in Harlingen, gemeente Harlingen (Fr.)	94
F.E. VREDE	
Archeobotanisch onderzoek in Lieuwerderwolde (Gr.)	96
A. JAGER	
Een aanzet tot een archeologische inventarisatie van het Zuidertrimdeel (Fr.)	100
A. UFKES	
Evaluatie van een monument, kloosterterrein Selwerd (Gr.)	103
J.L. VAN BEEK & A. UFKES	
Fysisch-antropologische studie van 'Charlie', het skelet van Selwerd (Gr.)	107
A. JAGER	
Van schuur tot stadshuis: onderzoek aan pand Zilverstraat 10 te Franeker (Fr.)	111
A. UFKES	
Een nieuw licht op de reconstructie van het blokhuis van Stavoren, gemeente Nijefurd (Fr.)	114
P.B. KOOI	
Stichtelijke beelden	118
S. BOTTEMA	
Over het gedrag van lokganzen	122

EVALUATIE VAN EEN MONUMENT: KLOOSTERTERREIN SELWERD (GR.)

Adrie Ufkes

Inleiding

In de komende jaren zal het Van Starckenborghkanaal in de provincie Groningen worden uitgediept en plaatselijk met 20 m worden verbreed. Door dit omvangrijke werk wordt de Gasunie gedwongen een aantal gasleidingen te verplaatsen. Op de tekentafel werd niet opgemerkt dat de pijpleiding Eelderwolde-Noorddijk aan de zuidzijde van het Van Starckenborghkanaal door een archeologisch interessant terrein en aan de noordzijde door een archeologisch monument zou worden verlegd. Gemeentelijk archeoloog drs. G.L.G.A. Kortekaas werd bij toeval de voorgenomen werkzaamheden gewaar en op zijn aandringen en na overleg met de Gasunie werd een ontheffing aangevraagd inzake de Monumentenwet. Het evaluerende archeologisch onderzoek werd uitbesteed aan het Centrum voor Archeologische Research & Consultancy.¹

Doel van het onderzoek en werkwijze

Het huidige Van Starckenborghkanaal doorsnijdt op arbitraire wijze een archeologisch waardevol gebied. Aan de zuidzijde van het kanaal bevinden zich de borg Selwerd en het kasteel Selwerd; ten noordoosten van het kasteel ligt het kloosterterrein (fig. 1). Dit kloosterterrein wordt door het kanaal versneden en het grootste resterende, noordelijke deel is archeologisch monument. Omdat de status van de overgebleven delen van het kloosterterrein verschillend is, had dit consequenties voor de onderzoeksstrategie. Daarom worden de noord- en zuidzijde van het Van Starckenborghkanaal apart behandeld.

Aan de zuidzijde van het kanaal stond het geplande tracé vast. Het doel van de opgraving was om het te verdwijnen deel van het kloosterterrein te onderzoeken. Dit gebeurde middels twee sleuven waarin achtereenvolgens vier vlak-

ken werden blootgelegd. De eerste sleuf liep parallel aan het kanaal en was 3 m breed en ruim 40 m lang, de tweede liep in noordoostelijke richting en was 5 m lang (Ufkes & Schoneveld, 1997a). Voorts werd het tracé via weerstandsonderzoek gekarteerd, uitgevoerd door RAAP.

Uit het onderzoek aan de noordzijde moest duidelijk worden of op basis van de aanwezige grondsporen of vondsten door het Ministerie van OCW, en voor haar door de ROB, vergunning kon worden verleend voor de geplande werkzaamheden van de Gasunie. Het onderzoek moest het karakter hebben van een besparende kijkoperatie. Daarom werd in eerste instantie door RAAP weerstandsonderzoek verricht en werd het tracé systematisch afgeboord met een Edelmanboor (Ufkes & Schoneveld, 1997b). Op grond van de resultaten van de boringen en het weerstandsonderzoek werd besloten tot het graven van twee kleine proefsleufjes. Hierdoor kon een concreet beeld worden verkregen van de archeologische potentie van het terrein. Een noord-zuid gerichte proefsleuf van 1,5 m breed en ruim 10 m lang werd uitgezet en haaks daarop een oost-west georiënteerde van 1,8 m breed met een lengte van bijna 7 m. Deze oost-west georiënteerde sleuf werd aangelegd over het hart van de geplande gasleiding. De sleufjes werden uitgegraven tot het eerste leesbare vlak, maximaal 60 cm onder maaiveld.

Resultaten

Het terrein aan de zuidzijde van het kanaal was tamelijk rijk aan reliëf. De oorzaak van dit reliëf werd al snel duidelijk toen vrij dicht onder het maaiveld een deel van een steenoven tevoorschijn kwam. De steenoven tekende zich af als een redelijk horizontaal liggende vloer van kloostermoppen. De ligging van de klooster-

moppen duidde op een hoekpunt van de oven. De steenmaten bedroegen ongeveer 33×16×9 cm en de kloostermoppen waren vrijwel allemaal kapot. De stenen waren niet egaal rood maar hadden grijsig/beige vlekken. Om inzicht te krijgen in de opbouw van de oven werd een deel van de vloer verwijderd. Dit leverde het volgende beeld: op de vaste klei op 0,10 +NAP lag een ca. 15 cm dikke grijs/zwarte amorfe aslaag. Boven deze laag bevond zich een ca. 12 cm dikke helderrode laag geoxideerd verbrande leem, gemagerd met erg grof keizand met kiezels en vuursteen tot 2 cm grootte. Deze rode leemlaag was aan de bovenzijde aangesmeerd met een 2,5 cm dikke beige leemlaag. Deze laag was door hitte volledig gecraqueleerd. Op deze gecraqueleerde leem lag de ovenvloer, bestaande uit kloostermoppen van één laag dik. Tussen deze kloostermoppen zat als een soort voeg een beige leemlaagje van 0,4 cm dikte. Blijkens de samen-

stelling van de as was de brandstof voor de oven zeer waarschijnlijk turf geweest, die destijds in de nabijheid volop kon worden aangeemaakt. In het zuidoosten van deze lange sleuf en in het zuidwestelijk deel van het kleine sleufje waren aanwijzingen voor een tichelgat waar mogelijk de voor baksteenfabricage benodigde klei gegraven is.

Ten oosten van de steenoven liep diagonaal door de sleuf een brede sloot met aan weerszijden een groot vierkant paalgat. De functie van deze paalgaten werd niet duidelijk, ze behoren mogelijk bij een beschoeiing of brug. Aan het oostelijk eind van de lange sleuf bevond zich een afvalkuil gevuld met botmateriaal en grote kogelpotscherven. Het vondstmateriaal dateerde grotendeels uit de 13e en 14e eeuw.

In het profiel van de sleuf was een fenomeen zichtbaar dat overal in de omgeving van Paddepoel waargenomen kan worden. Het betrof twee

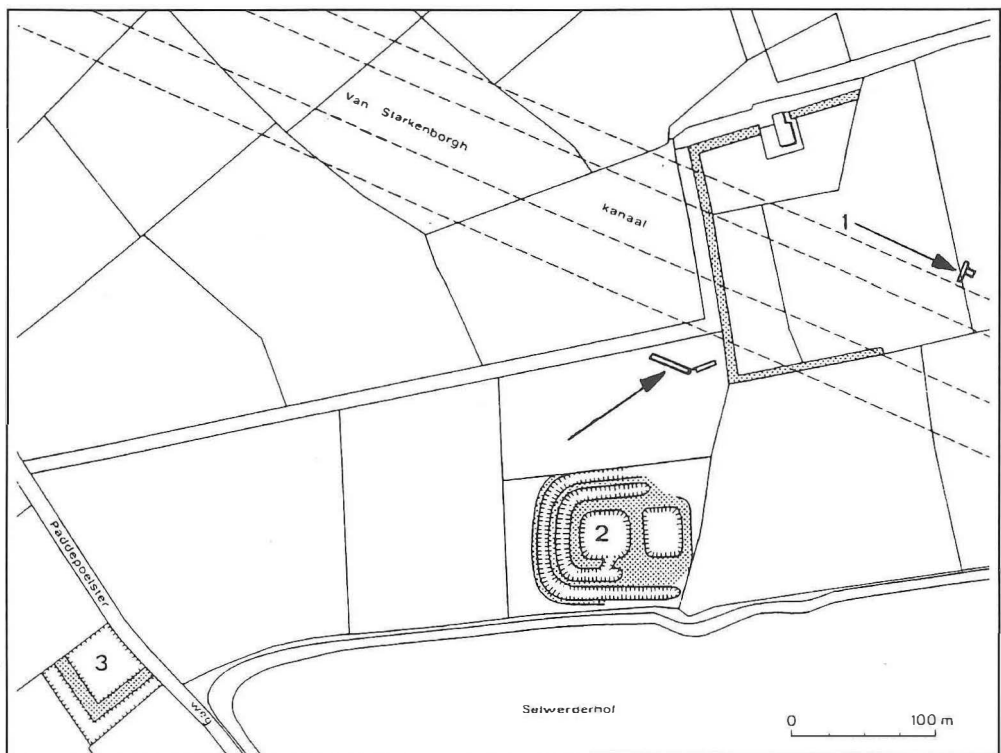

Fig. 1. Ligging van de proefsleuven aan de noord- en zuidzijde van het Van Starckenborghkanaal (aangegeven met pijlen). 1. Het klooster Selwerd; 2. Het kasteel Selwerd; 3. De borg Selwerd.

vegetatiebandjes die regressiefasen in de zeespiegelstijging vertegenwoordigen. Deze vegetatiebandjes werden door W.A. van Es tijdens de opgravingen in Paddepoel in 1964 waargenomen en gedateerd rond 400-200 BC en 200-450 AD (Streurman & Taayke, 1989). De vegetatiehorizonten tekenden zich af als donkere, grijs/zwarte humeuze bandjes met een dikte van ca. 4 cm. De oudste bevond zich rond 0,60 -NAP en de jongste rond 0,28 -NAP.

De 20 boringen die aan de noordzijde van het Van Starckenborghkanaal in het archeologisch monument werden gezet gaven een vrij eenduidig beeld. Over het hele terrein bevatte de bouwvoor puin, afkomstig van kloostermoppen. Onder de bouwvoor bevond zich een ca. 30 cm dikke laag grijs/zwarte klei met baksteenpuin en mortel en daaronder, tussen ca. 50 en 70 cm onder maaiveld, dagzoomde een wierde, gekenmerkt door een gelaagde opbouw en de typische geel/groene kleur die door fosfaat (mest) veroorzaakt wordt.

In het zuidelijk deel van de noord-zuid gerichte sleuf werd de wierde zichtbaar op 60 cm minus maaiveld. Meer naar het noorden en grotendeels in het westprofiel kwam tot ieders verbazing wederom de rest van een oven tevoorschijn. Het betrof hier een lemen vloer met daarop grote brokken houtskool, as en slakken. Aan de zuidkant van de vloer bevond zich een spoor van verbrande leem. Omdat de slakken geen spoor van metaal bevatten, valt wat de functie van de oven betreft, te denken aan glasfabricage of kalkbranden. Gezien de ligging van de oven, in een kleiige matrix waarin zich onder andere kogelpotscherven bevonden, is een datering in de middeleeuwen zeer aannemelijk. Op twee plaatsen werd in deze sleuf een grote hoeveelheid scherven aangetroffen, in beide gevallen afkomstig van één kogelpot.

Het oost-west georiënteerde sleufje, tot slot, leverde wel het meest duidelijke bewijs dat dit terrein niet ten onrechte een archeologisch monument is. Relatief dicht onder de bouwvoor werd een compleet menselijk skelet aangetroffen² (zie elders in deze bundel). De oriëntatie van dit skelet was zuiver oost-west. De schedel, bovenarmen en borstbeen waren iets beschadigd, waarschijnlijk veroorzaakt door druk van landbouwwerktuigen. Aan de rechterkant van het skelet, ter hoogte van het bekken, lag een ijze-

Fig. 2. Fragment van een Madonna met kind, pijpjaarde.

ren mes waarvan het lemme en de pen voor de bevestiging in het heft goed bewaard waren. De voeten waren verticaal gericht, wat wijst op een grafkuil van minimale afmetingen. Sporen van een houten kist, spijkers of handgrepen werden niet aangetroffen. Opvallend was een grote hoeveelheid sterk geïriseerd vensterglas rondom en tussen het skelet. Behalve het glas werden ook puinbrokjes, cementresten en fragmenten dierlijk botmateriaal, vooral slachtafval, aangetroffen.

Het onderste deel van de kuil was ter hoogte van het hoofd gegraven in terprgrond, het postcraniale skelet rustte op grijs/zwarte klei met puinbrokken. Omdat het grootste deel van de kuil was ingegraven in de donkere puinige klei, kan worden aangenomen dat het skelet niet uit de tijd van de terpbewoning dateert. De grote hoeveelheden glas en puin impliceren een laat-middeleeuwse datering.

Ter hoogte van de voeten van het skelet lag meer menselijk botmateriaal. Voor zover zichtbaar lag dit niet volledig in anatomisch verband. De oorzaak hiervan is dat de resten zich maxi-

maal 25 cm onder maaiveld bevonden en waarschijnlijk zijn verploegd. Om niet onnodig veel van het bodemarchief te verstoren werd deze proefsleuf niet tot het geplande nulpunt uitgegraven. Het was duidelijk dat hier meerdere individuen waren begraven.

Conclusie

De archeologische resten die ten zuiden van het Van Starckenborghkanaal zijn opgegraven, dateren alle uit de middeleeuwen. Van de steenoven kan echter niet worden vastgesteld of deze heeft gefunctioneerd voor het kasteel Selwerd of voor een stenen gebouw op het kloosterterrein. De reden hiervoor is dat het bestaan van het kasteel en het in gebruik zijn van het klooster elkaar in de tijd overlappen. Het kasteel Selwerd werd aan het eind van de 13e eeuw gebouwd door de Heren van Selwerd en is waarschijnlijk rond 1357 afgebroken. Het zogenaamde Catharina-klooster was een dubbelklooster, gesticht aan het eind van de 12e eeuw en tot halverwege de 16e eeuw als zodanig functionerend.

Aan de noordzijde van het Van Starckenborghkanaal waren de vondsten en grondsporen deels afkomstig uit de periode die voorafging aan het klooster en deels uit de periode waarin het klooster in gebruik was. De vondst van een fragment van een Madonna met kind (fig. 2) kan goed in deze laatste context worden geplaatst. Het complete skelet en de andere fragmenten menselijk botmateriaal wijzen op een grafveld aan de rand van het kloosterterrein. Hoewel het skelet goed geconserveerd was, is het zorgwekkend dat het zich zo dicht onder maaiveld bevond. In de loop der jaren zal een deel van de bovengrond door erosie of anderszins zijn verdwenen waardoor het archeologisch materiaal tamelijk kwetsbaar is geworden. Het is daarom goed dat dit terrein de status van archeologisch monument bezit. De Gasunie heeft naar aanleiding van het archeologisch onderzoek besloten het tracé van de geplande leiding zo te wijzigen dat het noordelijke deel van het kloosterterrein gespaard blijft.

Summary

At Selwerd (on the outskirts of Groningen) two small excavations were carried out north and south of the Van Starckenborgh canal. The investigation was prompted by the relocation of a gas main in this area. On the north side, at the protected site of a monastery, part of a medieval kiln, probably for melting glass, was found. A 16th-century male inhumation most probably belongs to the monastery's graveyard. On the south side, the main find was part of a medieval brick-kiln. It is not clear whether the bricks were used for building the monastery or for the castle of Selwerd, which stood just a little further to the south.

Noten

1. Met dank aan Anko Wieringa en Klaas Helfrich (M&M), Frits Driehaus en Paul Hoomoedt (Gasunie), Joep Orbons (RAAP) en last but not least Cuno Koopstra en Jørgen van Beek (ARC).
2. De roepnaam 'Charlie' kreeg het skelet van Frits Driehaus.

Literatuur

- Streurman, H.J. & E. Taayke, 1989. Vegetation horizons and 'frustrated terps': new radiocarbon ages from the Paddepoel area near Groningen. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 39, pp. 345-356.
- Ufkes, A. & J. Schoneveld, 1997a. *Een archeologisch onderzoek ten noorden van het kasteelterrein van Selwerd, gem. Groningen* (= ARC-Publicaties 4). Groningen.
- Ufkes, A. & J. Schoneveld, 1997b. *Een archeologisch onderzoek op het kloosterterrein van Selwerd, gem. Groningen* (= ARC-Publicaties 5). Groningen.